

УДК 930:050.9(477.54)

О. М. Янкул

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВИДАННЯ-ПОПЕРЕДНИКИ «ХАРЬКОВСКОГО КАЛЕНДАРЯ»

Статтю присвячено виданням, що передували виходу статистико-інформаційного збірника «Харьковский календарь» (1869–1917 рр.). Наводяться приклади схожих за змістом газет, журналів, календарів, які видавалися в Харкові до появи «Харьковского календаря». Автор робить висновок про те, що це видання друкували відповідно до усталених традицій видання подібних календарів, а також про те, що по мірі розширення інформації у ньому, збірник став незамінним джерелом інформації і не мав аналогів у Харкові й губернії.

Ключові слова: «Харьковский календарь», видання-попередники, Харківська губернія, періодичні видання.

Статья посвящена вопросу об изданиях, предшествовавших выходу в свет статистико-информационного сборника «Харьковский календарь» (1869–1917 гг.). Приводятся примеры похожих по содержанию газет, журналов и календарей, которые издавались в Харькове до появления «Харьковского календаря». Автор делает вывод о том, что данное издание печаталось в соответствии с устоявшимися традициями издания подобных календарей, а также о том, что по мере расширения информации в нём, сборник стал незаменимым источником информации и не имел аналогов в Харькове и губернии.

Ключевые слова: «Харьковский календарь», издания-предшественники, Харьковская губерния, периодика.

The article is devoted to the issue of publications-the precursors of the statistical-information collection «Kharkiv calendar» (1869–1917). Examples of similar content of Newspapers, magazines, and calendars that were published in Kharkiv until «Kharkiv calendar». The author concludes that this edition was printed in accordance with the established traditions of the publication of such calendars, and that the expansion of the information in it, the collection has become an indispensable source of information and had no analogues in the Kharkiv province.

Keywords: «Kharkiv calendar», edition predecessors, Kharkiv province, periodicals.

Останнім часом у колах харківської наукової громадськості посилився інтерес до історії вітчизняної періодики [див.: 4, 7, 17 та ін.]. Такі теми розробляють і в інших регіонах України [11 та ін.]. Проте таке капітальне видання як «Харьковский календарь» ще не стало об'єктом спеціального дослідження.

У Харківській губернії 1869 р. відбулася помітна подія: побачило світ нове універсальне видання – «Харьковский календарь»¹, яке швидко стало вельми популярним і мало передплатників далеко за межами Харківської губернії. З 1887 р. «Календарь» мав літературний додаток – «Харьковский сборник». Збірник також виник не з нічого. Його безпосереднім попередником була «Памятная книжка Харьковской губернии», яку видавали впродовж 1862–1868 рр.² В «Памятной книжке...» вже надавалося значно більше інформації,

¹ Цього року в Харкові відбулося чимало інших знакових подій: відкрито міську пошту і Міський громадський банк, Олександрівську лікарню і, нарешті, до Харкова прибув перший поїзд Курсько-Азовської залізниці, що будувалася.

² Друкували в друкарні Харківського університету. У 60-ті рр. XIX ст. в Харкові виникли журнал «Духовный вестник» (з додатками), газета «Епархиальные ведомости» та інші видання.

що її згодом стали друкувати також і в «Харьковском календаре». Серед неї така, як адрес-календар, різноманітні статистичні дані про Харківську губернію (дані щодо розподілу на округи та волості, кількість податкових земель тощо), про число жителів у губернії за віросповіданням та станом тощо [див., наприклад: 14, 1863 р. та ін.].

Очевидно, що обидва видання були породжені новою епохою – епохою Великих реформ, індустріалізації країни. Разом із тим, якщо заглибитися в минуле, то легко виявити, що різні календарі та інші довідкові видання періодично друкували в Харкові і протягом першої половини XIX ст. Головну роль у цьому відіграла друкарня заснованого 1804 року Харківського університету¹. Уже 1808 р. тут був надрукований «Хозяйственный календарь...»[20]. У ньому містилася така інформація: астрономічний календар, хронологія пам'ятних дат, інформація щодо сільського господарства та ін. [20]. Варто зазначити, що подібні матеріали друкували також і на сторінках «Харьковского календаря».

Упродовж наступних років «Хозяйственный календарь...» неодноразово перевидавали, що, безумовно, свідчило про його неабияку популярність. Цей календар являв собою перекладне видання з польської мови і був розрахований на передплатників, які переважно займалися сільським господарством². Його переклад взяв на себе ректор Харківського колегіуму Андрій Прокопович (1756–1826). Фахівці відзначають, що цей освічений пастир опублікував також ряд перекладів із західноєвропейських мов, в які «... включил описание губернии, г. Харькова и Харьковского коллегиума, которые являются первыми в Украине краеведческими работами популярного характера и написаны с целью ознакомления широких слоёв читателей с особенностями и историей края» [16].

У першій половині XIX ст. в Слобідсько-Українській (Харківській з 1835 р.) губернії ще відчувався помітний вплив польської мови і культури. В університеті викладали польську мову, а серед студентів було багато поляків. Після повстання 1830–1831 рр. вплив Польщі на Харківщині помітно скоротився, але збільшився вплив Санкт-Петербурга та Москви як загальноімперських центрів. Саме тоді представники місцевої інтелігенції зробили енергійні кроки щодо створення власної періодичної преси. Її піонером виявився студент, а згодом професор Харківського університету В. Г. Маслович (1792–1841). Саме він став видавцем, автором і редактором перших газет, журналів та альманахів, що були першими не тільки в Харкові, але й на всіх землях Наддніпрянської України. Крім того, в університетській друкарні було опубліковано першу на території Наддніпрянської України друковану працю українською мовою. Нею став твір В. Г. Масловича «Від'їзд студента на учительство в Олешки» [12].

1812 р. у Харкові з ініціативи професора університету К. К. Нельдехена (1772–1819) почали друкувати часопис «Харьковский еженедельник» [8], де містилася інформація про торгівлю, ярмарки, що проходили в місті, розміщувалися оголошення та ін. [13, с. 17]. Подібні дані також містилися й на сторінках «Харьковского календаря» у торговому відділі [див., наприклад: 19, 1903 р. та ін.].

У Харкові в період з 1817 р. до 1823 р. видавали газету «Харьковские известия», ідея створення якої теж виникла в університеті [13, с. 29]. З її сторінок можна було дізнатися про місцеві події, університетське життя, справи навчального округу, оголошення тощо [3, с. 781]. Видавали газету за редакцією вченого-філолога і літератора А. А. Вербицького (1788–1859) [3, с. 781].

¹ Зазначимо, що саме в друкарні університету були видані всі випуски «Памятной книжки Харьковской губернии» (1862–1868 рр.).

² Зазначимо, що схожий за змістом календар «Месяцеслов» почали друкувати в Києві ще 1700 р., видання також було розраховано на людей, які займалися сільським господарством. Це може свідчити про те, що вже у XVIII ст. почали формуватися певні традиції друкування подібних календарів, оскільки у 30-х рр. XVIII ст. «Месяцеслов» почав розміщувати детальнішу інформацію (наприклад, історичні дані та ін.). Так само і «Харьковский календарь» надалі значно розширював свій зміст.

1838 р. у Харкові, як і в інших губернських містах імперії, з'явилося перше офіційне видання – газета «Харьковские губернские ведомости». Цю головну харківську газету видавали до революції 1917 р. У ній, серед іншого, містилася інформація про ринкові ціни на різноманітні товари, про природу Харківщини, повідомлення про губернію, історичні нариси тощо [13, с. 52]. Обов'язковою рубрикою також була інформація про приїзди високих урядовців та членів імператорського дому, від'їзди керівників губернії, про події у країні та закордоном.

Одночасно зі світською періодикою, в Харкові розпочалося видання духовних газет і журналів. 1862 р. Харківська єпархія стала видавати журнал «Духовный вестник» [10, с. 84]. Дозвіл на це 1861 р. отримав протоієрей В. І. Добротворський (1823–1894), який працював професором університету. Журнал виходив щомісяця, його програма складалася з 4-х відділів: християнське вчення, історія християнської, передусім руської, Церкви, сучасний огляд, критичний огляд духовної літератури [1].

Кілька років у Харкові виходив щотижневий журнал «Духовный дневник» (1864–1866 рр.). Крім суто богословських тем, у виданні друкували корисні поради для вірян, бібліографічні відомості про нові видання та інші довідкові дані. У цьому розумінні видання було чимось схоже на «Харьковский календарь»¹. Цікаво відзначити, що часопис містив ще й цікавий додаток, в якому було два розділи. У першому з них друкували різноманітні розпорядження по духовному відомству, а також єпархіальні відомості, запрошення, оголошення і т. д., а в другому містилася єпархіальна статистика, описувалися звичаї, розміщувалася інформація про рівень писемності серед населення, хресні ходи та релігійні події [21].

1867 р. розпочали видавати «Харьковские епархиальные ведомости» (редактор – І. Л. Чижевський). Це було офіційне видання, яке виходило друком до 1883 р.² Спочатку 2 рази в місяць, а останнього року свого існування – щотижня. Газета мала два відділи – офіційний і неофіційний. У першому з них друкували різні розпорядження центрального і місцевого церковного керівництва, єпархіальну хроніку, а в другому відділі – статті, проповіді, слова і повчання, а також некрологи, оголошення і т. д. [див.: 2]. 1883 р. Г. І. Кулжинським заснувано видання «Благовест». Засновник одночасно виступав як редактор і видавець. З 1884 р. почав виходити журнал «Вера и разум», організатором видання якого став єпископ Харківський і Охтирський Амвросій (Ключарьов) (1820–1901) [6].

До періодичних видань слід віднести і друковані органи вищих навчальних закладів. Наприклад, Харківський університет упродовж 1874–1884 рр. і 1893–1919 рр. видавав «Записки императорского Харьковского университета» [15]. Подібні публікації з'явилися згодом і в інших харківських вищих навчальних закладах (Харківський технологічний інститут та ін.). Видавали власні журнали і наукові товариства. Серед них можна відзначити такі, як перший в Російській імперії «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» (1883 р., засновник – професор університету П. І. Ковалевський), перший сільськогосподарський журнал «Посевы», що виходив у Харкові 1882 р., та ін.

«Харьковский календарь» мав аналоги в найбільших містах Російської імперії, зокрема і в українських губерніях, наприклад, у Київській. Харків зовсім не відставав, а за деякими показниками і випереджав Київ і Одесу, що було пов'язано передусім із наявністю в ньому найстарішого на українських землях, що входили до складу Російської імперії, університету.³

¹ У «Харьковском календаре» був окремий розділ, який мав назву «Отдел церковный», де друкували інформацію стосовно хресних ходів, чудотворних ікон, які були в монастирях та храмах Харківської губернії, місяцеслів Православної церкви та ін. В цьому полягала надзвичайна схожість із «Духовным дневником».

² Видання газети було відновлено 1994 р. стараннями митрополита Никодима (Руснака). 1884 р. став виходити «Листок для Харьковской епархии».

³ Зазначимо, що в кожному випуску «Харьковского календаря» містилася інформація стосовно Харківського імператорського університету.

Цей навчальний заклад так чи так впливав практично на всі харківські великі видання XIX – початку XX ст.

Досвід «Памятной книжки Харьковской губернии» і «Харьковского календаря» перейняли згодом інші українські губернії. Так, наприклад, 1864 р. почали виходити друком «Киевский народный календарь», «Полтавский календарь»¹, «Календарь Черниговской губернии» та ін. За структурою ці видання дуже близькі з «Харьковским календарём». Вони також містили інформацію щодо керівних органів у відповідних містах, адреси різноманітних закладів тощо.

Крім того, з 1883 р. розпочалося видання у Кишиневі «Бессарабского календаря» [5], який друкувала типографія Бессарабського губернського правління. Цей календар за своїм змістом та обсягом був аналогом «Харьковского календаря», навіть оформлення книжки фактично повторювало харківський збірник.

Отже, «Харьковскому календарю» передувало досить багато видань як в самому Харкові, так і за його межами. Він поєднав традиції друкування подібних інформаційних збірників і згодом перетворився на цілком оригінальне видання. За своїм змістом та обсягом цей статистичний збірник практично не мав аналогів у Харкові та губернії. Календар містив інформацію, яку раніше можна було побачити лише в різноманітних газетах (наприклад, відомості про Харківську губернію та ін.), частково у більш ранніх календарях (церковний місяцеслів, перелік релігійних свят і т. д.) тощо. Зрозуміло, що солідне видання, яке виходило упродовж майже півстоліття, враховувало всі нові тенденції, що з'являлися у видавничій справі. Редакція не оминала увагою й досягнення своїх колег (а часто і конкурентів) – видань, що виникли пізніше «Харьковского календаря» і певний час виходили в світ разом із ним.

Під час революції 1917–1920 рр. багато видань, зокрема й «Харьковский календарь», припинили своє існування. Однак уже впродовж 1920-х рр. ми бачимо відродження деяких дореволюційних традицій. Наприклад, публікацію збірників «Весь Харьков» та ін. На нашу думку, найбільш близьким до «Харьковского календаря» за своєю структурою і спрямованістю слід вважати рекламно-інформаційний довідник «Харков. Золотые страницы» [18]².

Література

1. «Духовный вестник» // Православная энциклопедия Харьковщины. – Х.: Майдан, 2009. – С. 187.
2. «Харьковские епархиальные ведомости» // Православная энциклопедия Харьковщины. – Х.: Майдан, 2009. – С. 501.
3. Багалея Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Истор. монография. В 2 т. Т. 2. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Репринт. изд. – Х., 2004. – 982 с.
4. Бездрабко В. В. Журнал «Краєзнавство» та його роль у розвитку історичних регіональних досліджень 1920–1930-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / В. В. Бездрабко. – К., 2000. – 19 с.
5. Бессарабский календарь на 1883 год, изданный, по распоряжению Губернского Начальства, Редакциею Бессарабских Губернских Ведомостей: год первый. – Кишинёв: Типография Бессарабского Губернского Правления, б/г. – XIII, 108, VI, 133, 24 с. [1] л. карт., разд. паг.
6. Бондаренко Г. «Вера и разум» / Г. Бондаренко // Харківщина: енциклопедичний словник. – Х.: Золоті сторінки, 2014. – С. 65.
7. Бондаренко Г. А. Проблеми освіти та виховання на сторінках православних періодичних видань Харківської єпархії 1862–1917: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. А. Бондаренко. – Х., 2015. – 20 с.
8. Иващенко В. Ю. Нёльдеген Карл Карлович / В. Ю. Иващенко // Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII – первая треть XIX в.). Биографический словарь. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – С. 116–117.

¹ Як і «Харьковский календарь», видання друкував місцевий Губернський статистичний комітет.

² До 2014 р. виходив у друкованому вигляді, потім – лише в електронному.

9. Киев. Энциклопедический справочник / под ред. А. В. Кудрицкого. – К.: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1986. – 767 с.
10. Куделко С. М., Тарасова Л. И. Харьков: хроника столетий / С. М. Куделко, Л. И. Тарасова. – Х.: Издательство «Сага», 2011. – 394 с.
11. Левченко Г. С. Газета «Одесский вестник» (1827–1894): внесок у розвиток історичного краєзнавства на півдні України: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. С. Левченко. – Одеса, 2017. – 18 с.
12. Лосієвський І. Я., Павлюк М. М. Маслович Василь Григорович / І. Я. Лосієвський, М. М. Павлюк // Українська Літературна Енциклопедія: Т. 3. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. – С. 312.
13. Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917 / І. Л. Михайлин. – Х.: Колорит, 2007. – 366 с.: іл.
14. Памятная книжка Харьковской губернии. – Х.: В Университетской типографии, 1862–1868.
15. Полякова Ю. Ю. «Записки Императорскаго Харьковскаго университета» / Ю. Ю. Полякова // Енциклопедія Сучасної України. Т. 10: З-Зор. – К.: Поліграфкнига, 2010. – С. 234.
16. Посохова Л. Ю. Прокопович Андрей Семёнович / Л. Ю. Посохова // Православная энциклопедия Харьковщины. – Х.: Майдан, 2009. – С. 398.
17. Філіпенко Л. В. «Ідейні» жіночі журнали в Російській імперії початку ХХ ст.: становлення та еволюція / Л. В. Філіпенко. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 368 с.
18. Харьков. Золотые страницы. – Х., 1993–2017.
19. Харьковский календарь на 1869–1917 гг. – Х., 1868–[1916].
20. Хозяйственный календарь на лето Господне 1808, которое есть высокосное, то есть, содержащее в себе 366 дней / переведён с польского в Харьковском Коллегиуме Р. К. П. и К. А. П. – Х.: В Университетской типографии, 1808. – 104 с.
21. Шудрик И. А., Щедрин А. Т. «Духовный дневник» / И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Православная энциклопедия Харьковщины. – Х.: Майдан, 2009. – С. 187–188.